

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМАFORMATION OF FUTURE TEACHERS' ECOLOGICAL CULTURE
AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Споживче ставлення до природи, загроза глобальної екологічної кризи вимагають уваги до питань формування основ екологічної культури, дбайливого та раціонального споживання природних ресурсів як дорослого населення, так і підростаючого покоління. Для формування екологічної культури в молоді необхідні суттєві зміни у всіх ланках системи освіти та виховання молоді та, насамперед, у системі освіти вчителів, тому що саме вчитель є суб'єктом екологічної освіти та виховання підростаючого покоління. Сучасній школі необхідний вчитель, здатний до екологічного навчання та виховання, що вміє організувати та проводити заходи щодо охорони природи з учнями. Екологічне виховання у педагогічному закладі вищої освіти – це процес, спрямований на формування в майбутніх учителів необхідних навичок природокористування, а також заснованих на наукових знаннях переконань щодо необхідності оптимізувати форми взаємодії суспільства з природою. Тому метою екологічної освіти та виховання у педагогічному закладі вищої освіти є підготовка випускника, який має високий рівень екологічної культури. Встановлено, що екологічна культура – це здатність людини до такого системного використання наукових знань, яка дозволяє їй здійснювати конструктивну діяльність у навколишньому природному середовищі та сприяє реалізації цілей сталого розвитку екосистеми.

Екологічна культура майбутнього вчителя формується в процесі оволодіння ним системи наукових уявлень про єдність людини, суспільства та природи, а також у ході засвоєння естетичних норм та цінностей екологічної орієнтації. Сучасний вчитель має бути еколого-активною особистістю, для якої характерним є відповідальне ставлення до стану навколишнього природного середовища, глибока зацікавленість, переконаність у необхідності екологічної освіти та виховання школярів, здатність і потреба в екологічній самоосвіті, потреба в екологічній діяльності, вміння керуватися моральними, правовими нормами та правилами екологічно грамотної поведінки в навколишньому природному середовищі, здатністю використовувати отримані знання в своїй професійній та просвітницькій діяльності.

Ключові слова: екологічна криза, екологічна освіта, екологічна культура, формування екологічної культури, майбутній вчитель.

Consumer attitudes towards nature and the threat of a global environmental crisis require attention to the development of the foundations of environmental culture, careful and rational consumption of natural resources by both the adult population and the younger generation. In order to form an environmental culture among young people, significant changes are needed in all parts of the system of education and upbringing of young people and, above all, in the system of teacher education, since it is the teacher who is the subject of environmental education and upbringing of the younger generation. A modern school needs a teacher capable of environmental education and upbringing, who is able to organise and conduct nature conservation activities with students.

Environmental education in a pedagogical institution of higher education is a process aimed at developing in future teachers the necessary skills of nature management, as well as beliefs based on scientific knowledge about the need to optimise the forms of interaction between society and nature. Therefore, the goal of environmental education and upbringing in a pedagogical institution of higher education is to prepare a graduate with a high level of environmental culture. It is established that ecological culture is the ability of a person to use scientific knowledge in such a systematic way that allows him or her to carry out constructive activities in the environment and contributes to the achievement of the goals of sustainable ecosystem development.

The ecological culture of the future teacher is formed in the process of mastering the system of scientific ideas about the unity of man, society and nature, as well as in the course of mastering aesthetic norms and values of ecological orientation. The modern teacher should be an environmentally active personality, characterised by a responsible attitude to the state of the environment, a deep interest, conviction in the need for environmental education and upbringing of schoolchildren, the ability and need for environmental self-education, the need for environmental activities, the ability to be guided by moral, legal norms and rules of environmentally competent behaviour in the environment, the ability to use the knowledge gained in their professional and educational activities.

Key words: environmental crisis, environmental education, environmental culture, formation of environmental culture, future teacher.

УДК 378:011.3-051+17:502.1(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.1.1>

Артемьєва І.С.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Постановка проблеми в загальному вигляді. Невирішеність численних екологічних проблем українського суспільства пояснюється низьким рівнем поведінкової культури, культури прийняття рішень, пов'язаних з альтернативою досягнення

технологічних результатів або екологічного благополуччя. Без сумніву, технічний прогрес тісно пов'язаний із соціально-побутовим комфортом суспільства, з рівнем розвитку духовно-моральних потреб сучасної людини, але порушення

виробничих циклів, низький рівень культури природокористування, не усвідомлювані людиною наслідки своєї влади над навколишнім середовищем призводять до несприятливої екологічної обстановки, яка руйнує гармонію середовища та людини. В теперішній час стає дедалі очевиднішим, що екологічні проблеми, що постали перед світовим співтовариством, неможливо розв'язати без формування екологічної культури людини.

В умовах сьогодення людство дедалі більше схиляється до того, що від взаємин людей із навколишнім середовищем залежить існування соціуму. Разом з тим, у суспільній свідомості домінує уявлення про те, що без розв'язання екологічних проблем не можна вирішити й інші глобальні проблеми цивілізації.

Екологічні проблеми не є результатом окремих прорахунків і помилок, вони кореняться в способі буття сучасного суспільства. Вже зараз від людей потрібно усвідомлення значення навколишнього природного середовища в житті людини та суспільства, її захисту, збереження та гуманного перетворення. Проте парадокс полягає в тому, що заради вирішення екологічних проблем людство поки не готове відмовитися від благ, що надаються сучасною цивілізацією. Культ споживання, що формується ринковою економікою, стимулює попит, що постійно зростає, на різні товари та послуги, багато з яких вимагають витрат неправих природних ресурсів. Ось чому особливу значущість у теперішній час набуває екологічна освіта населення, мета якої – формування екологічної культури людини.

Тому перед сучасним суспільством постає нагальна задача формування екологічної культури в усіх членів суспільства, і що особливо важливо, в молоді. Основи екологічної культури закладаються в сфері екологічної освіти як безперервному процесі навчання, що спрямований на засвоєння систематизованих знань про навколишнє природне середовище, набуття вмінь, навичок природоохоронної діяльності, формування екологічної спрямованості свідомості. Цим і пояснюється та роль, яку займає вчитель у механізмі формування екологічної культури людини.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Останнім часом у дослідженнях з екологічної тематики особливе місце посідає проблема екологічної культури (В. Дубовий, Л. Курняк, А. Львовичкіна, Т. Пузир, Н. Семенюк, Н. Трофімчук та ін.). В руслі виконаних досліджень приділяється підвищена увага проблематиці формування екологічної культури студентської молоді (А. Львовичкіна, І. Павленко, Т. Пузир, Н. Трофімчук та ін.). В науковій праці А. Шевель висвітлюється роль освіти в формуванні екологічної культури.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищену

увагу та інтерес науковців до питань екологічного виховання та навчання, цілеспрямована система формування екологічної культури в процесі виховання та освіти в нашій країні ще не склалася. Однією з головних причин недостатньої екологізації освіти, зокрема шкільної, є досить низький рівень підготовленості педагогів до здійснення екологізованої педагогічної діяльності, адже саме вчитель є монадою екологічної освіти та виховання підростаючого покоління.

Мета статті полягає в обґрунтуванні основ формування екологічної культури майбутніх учителів у системі професійної підготовки педагогічного закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Термін «екологічна культура» виник у середині ХХ століття, коли рівень негативного впливу на навколишнє середовище досяг таких вершин, що людство, нарешті схаменувшись, задумалося про те, як жити далі і чи буде що залишити нащадкам [3].

На підставі узагальнення результатів вивчення обширу наукової літератури (В. Дубовий [2], Л. Курняк [3], А. Львовичкіна [6], Т. Пузир [9], Н. Семенюк [10], Н. Трофімчук [11] та ін.) розглянемо зміст дефініції «екологічна культура».

Так, у ході дослідження з'ясовано, що поняття «культура» являє собою

синтез категорій, що відображають основні риси матеріального і духовного

життя суспільства. Процеси життєдіяльності людини супроводжуються неминучим перетворенням природного середовища та формуванням певних ціннісних настанов людей стосовно природи. Певні етапи розвитку суспільства в його взаємовідносинах із навколишнім середовищем визначили становлення та розвиток екологічного гуманізму, з урахуванням якого створюється екологічна культура взагалі.

Екологічна культура є частиною загальнолюдської культури, системою соціальних відносин, суспільних та індивідуальних морально-етичних норм, поглядів, настанов та цінностей, що стосуються взаємин людини та природи; гармонією співіснування людського суспільства та навколишнього природного середовища; цілісним коадаптивним механізмом людини і природи, що реалізується через ставлення людського суспільства до навколишнього природного середовища та екологічних проблем у цілому. Тобто, це усталені погляди дбайливого ставлення до навколишнього середовища, що відображаються в свідомості та діях кожного члена суспільства.

Екологічна культура постає як рецентний спосіб поєднання людини з природою на основі усвідомленого відповідального ставлення до неї. Найважливішою ознакою екологічної культури є відмова від наївного антропоцентризму. Це означає, що під час вирішення будь-яких проблем необхідно

враховувати і природні, і соціально-економічні чинники. Кінцевою метою такого підходу все одно є людина, але не прямо, а опосередковано, бо йдеться про збереження середовища існування.

Сутність екологічної культури полягає в органічній єдності екологічно розвиненої свідомості, емоційно-психічних станів та науково обґрунтованої вольової утилітарно-практичної діяльності. Екологічна культура органічно пов'язана з сутністю особистості в цілому, з її різними якостями, та містить багатоаспектність загальнолюдської культури. Відтак, наприклад, філософська культура надає можливість людині осмислити та зрозуміти призначення людини як продукту природи та суспільства; правова – утримує людину в межах дозволених законами взаємодій із природою; естетична – створює умови для емоційного сприйняття краси та гармонії в природі; фізична – орієнтує людину на ефективний розвиток її природних сутнісних сил; моральна – наповнює високим змістом ставлення особистості до природи тощо. Взаємодія цих культур і породжує екологічну культуру. Поняття «екологічна культура» охоплює таку культуру, яка сприяє збереженню та розвитку системи «суспільство – природа».

Отже, виходячи із викладеного вище, можливо зробити висновок про те, що *екологічна культура* – це здатність людини до такого системного використання наукових знань, яка дозволяє їй здійснювати конструктивну діяльність у навколишньому природньому середовищі та сприяє реалізації цілей сталого розвитку екосистеми.

Дослідженню особливостей процесу формування екологічної культури особистості присвятили свої дослідження такі науковці, як: Т. Биркович [1], А. Львовичкіна [4; 5], І. Павленко [7], Т. Пузир [9], А. Шевель [12] та ін. На підставі узагальнення результатів вивчення наукових праць зазначених авторів нами усвідомлено, що екологічна культура як елемент загальної культури людини не закладається в індивіда природою. Вона формується як стихійно, в процесі життєдіяльності індивіда, так і свідомо, в процесі виховання та навчання. Матуризація екологічної культури обумовлено, передусім, екологічною потребою, що є життєвою необхідністю в сприятливому середовищі існування. Причому, екологічна потреба об'єктивна за своїм характером і реалізується в екологічному інтересі, тобто потребах людей в чистому, здоровому та сприятливому для життя природному середовищі.

Вагому роль у матуризації екологічного інтересу має сфокусована діяльність суспільства на формуванні екологічної культури особистості. В цьому процесі особистість є одночасно об'єктом і суб'єктом виховання екологічних цінностей. Зрештою, через особистість здійснюється екологічна освіта та виховання як окремої людини, так і суспільства загалом.

Фактично, екологічна освіта та виховання необхідні для втілення екологічних ідеалів у реальність. Вони мають бути процесом навчання, виховання та розвитку особистості, спрямованим на формування системи наукових і практичних знань та вмінь, ціннісних орієнтацій, поведінки та діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього природного середовища та власного здоров'я.

У ході освітнього процесу здійснюється делегування індивідам різних елементів екологічної культури, що існують в історичному досвіді людства. Разом з тим важливе значення набуває формування креативних здібностей особистості та, насамперед, її здатності творчо вирішувати актуальні екологічні проблеми. Цей процес вимагає від людини глибокої зосередженості, волі та наполегливості в досягненні поставленої мети.

На основі отриманих екологічних знань у індивідів розвиваються такі якості, як реалістичне розуміння явищ природи, вміння спостерігати, логічно мислити, естетично ставитися до всього живого, бажання поділитися своїми знаннями, отриманою інформацією з іншими людьми. Повага до природи, навички дбайливого ставлення до неї, турбота про тварин не лише породжують інтерес до навколишнього природного середовища, а й сприяють формуванню таких рис характеру, як патріотизм, працьовитість, повага до праці інших людей, які охороняють та множать природні багатства. Знання про природу спонукають людей дбайливіше ставитися до неї, виявляти добрі справи та вчинки, коли це необхідно (за Т. Биркович [1], А. Львовичкіною [4; 5], І. Павленко [7], Т. Пузир [9], А. Шевель [12]).

В українському суспільстві формування екологічної культури, виховання в людей дбайливого ставлення до природи сьогодні є злородним завданням. Тому в нашій країні розроблено концепцію безперервної екологічної освіти, головною метою якої є підготовка людини до розумного природокористування, формування у неї екологічної свідомості та поведінки [8]. Згідно цієї концепції екологічна освіта є органічною складовою всіх рівнів освіти та здійснюється по ієрархічним сходам: сім'я – заклад дошкільної освіти – заклад загальної середньої освіти – заклад вищої освіти – професійна діяльність.

Можливість просування школи на шляху формування екологічної культури підростаючого покоління забезпечується за рахунок надання екологічної спрямованості всьому освітньому процесу, вирішальною фігурою якого є вчитель. Тобто, екологізація освіти залежить у першу чергу від педагога, його соціальної та професійної позиції, світогляду, культури.

Отже, першим кроком на шляху до екологізації освіти є підготовка вчителя. Водночас, подекуди

фіксується відсутність координуючої концепції, яка б визначила соціально-екологічні функції вчителя незалежно від його предметного профілю, чітко сформульованої програми чи системи екологічної освіти студентів педагогічного закладу вищої освіти. Ця ситуація неминуче відбивається на шкільній освіті.

Також спостерігаються випадки, коли поряд із соціально-економічними, організаційними, фінансовими проблемами розробки та впровадження в школі екологічних освітніх програм існує ще й суто професійна та психологічна проблема. Більшістю працюючих вчителів важливість екологічного виховання розуміється та приймається, але залишається поза їх професійної самосвідомості. В сталих стереотипах педагогічної свідомості екології не надається педагогічного значення в повсякденній діяльності. Певна кількість учителів визначається незнанням щодо основ екологічного знання, можливостей їх застосування в педагогічному процесі, характеризується невисоким рівнем екологічної культури.

Висновки. Таким чином, існуюча педагогічна дійсність демаскує протиріччя між необхідністю екологізації педагогічної діяльності в сучасній школі та професійною невідповідністю вчителя до її здійснення, що вимагає формування екологічної культури майбутнього вчителя в процесі навчання в педагогічному закладі вищої освіти, як аспекту його підготовки до професійно-педагогічної діяльності. В свою чергу, сформованість у майбутнього вчителя екологічної культури дозволить йому в своїй подальшій професійно-педагогічній діяльності виховувати благоговіння учнів перед життям.

Перспектива подальших розвідок полягає у висвітленні педагогічних умов формування екологічної культури майбутніх учителів у системі професійної підготовки в педагогічному закладі вищої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Биркович Т. І., Паламарчук С. П., Биркович В. І. Особливості прояву екологічної культури сучас-

ної молоді в контексті екологічних викликів. *Питання культурології*. 2022. № 39. С. 101–111.

2. Дубовий В. І., Дубовий О. В. Екологічна культура : навч. посіб. Херсон : Грін Д. С., 2016. 256 с.

3. Курняк Л. М. Екологічна культура : поняття та формування. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 48–51.

4. Львовичкіна А. М. Психологія розвитку екологічної культури студентської молоді : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 42 с.

5. Львовичкіна А. М. Моделювання розвитку екологічної культури студентської молоді. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 2.13 (109). С. 127–131.

6. Львовичкіна А. М. Підходи до визначення поняття «екологічна культура». URL : <https://lib.iitta.gov.ua/1624/1/Lyovochkina-34.pdf> (дата звернення: 08.01.2024).

7. Павленко І., Курліщук І. Особливості формування екологічної культури студентської молоді засобами масових комунікацій. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2018. Вип. 19. Т. 1. С. 196–200.

8. Про концепцію екологічної освіти в Україні. Затверджена рішенням

9. Колегії Міністерства освіти і науки України протокол № 13/6-19 від 20.12.2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> (дата звернення: 09.01.2024).

10. Пузир Т. М. Формування екологічної культури майбутніх техніків-екологів у процесі професійної підготовки в коледжах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2016. 213 с.

11. Семенюк Н. Екологічна культура – необхідний фактор безпечної перспективи розвитку суспільства. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/366> (дата звернення: 08.01.2024).

12. Трофімчук Н. В. Формування екологічної культури студентів економіко-гуманітарних коледжів засобами реалізації інтегративного підходу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2023. 288 с.

13. Шевель А.О. Роль освіти у формуванні екологічної культури. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 33. С. 33–41.